

УДК 347.941

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.1.7>**С. А. Чванкін**

ORCID ID: 0000-0002-9800-854X

кандидат юридичних наук, доцент,

голова

Київського районного суду міста Одеси,

голова

Асоціації слідчих суддів України

КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У науковій статті на основі аналізу наявних у юридичній науці підходів до визначення предмету судової експертизи встановлено предмет судової комп'ютерно-технічної експертизи, окреслено об'єкти експертного дослідження цього виду експертизи та зазначено завдання комп'ютерно-технічної експертизи. Охарактеризовано предмет судової комп'ютерно-технічної експертизи, до якого належать фактичні дані, які підлягають встановленню внаслідок експертного дослідження технічних пристроїв – носіїв електронної інформації та/або програмних продуктів у межах питань, винесених на розгляд експерта.

У результаті вивчення сутнісних характеристик судової комп'ютерно-технічної експертизи, таких як предмет, об'єкти та завдання, а також орієнтовного переліку питань, які зазвичай ставляться перед експертами, сформульовано визначення судової комп'ютерно-технічної експертизи та встановлено особливості використання її результатів у процесі розгляду та вирішення цивільних справ. Проаналізовано наявну судову практику в цивільних справах щодо використання висновків експертів, наданих за результатами проведення комп'ютерно-технічних експертних досліджень у процесі судового доказування.

На основі аналізу положень чинного законодавства, що регулюють судово-експертну діяльність в Україні, та судової практики встановлено підстави проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у цивільній справі такі як ухвала суду про її призначення та договір, укладений між стороною судового процесу та експертом чи експертною установою. Сформульовано рекомендації щодо вирішення питання про те, в яких випадках стороні доцільно самостійно укладати договір з експертом, а в яких звертатися з відповідним клопотанням до суду.

Названо відмінності між висновками експерта, отриманими в результаті проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи та експертними висновками, наданими департаментом «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес» за результатами проведеної фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет. Обґрунтовано, що сама лише наявність експертного висновку Українського центру підтримки номерів і адрес не може бути підставою для відмови у задоволенні клопотання сторони про призначення судової експертизи з відповідних питань.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, цифрова криміналістика, експертна діяльність, судові докази, електронні докази, судова експертиза.

Постановка проблеми. Експертна діяльність у сфері комп'ютерних технологій перебуває у стані стрімкого розвитку. Все частіше спеціальні знання фахівців-комп'ютерників, програмістів стають затребувані не лише в процесі розслідування кіберзлочинів, а й при вирішенні судами цивільних

справ у спорах, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності на програмні продукти, використанням чужих торговельних марок чи інших об'єктів права інтелектуальної власності або поширенням недостовірної інформації у мережі Інтернет та багатьох інших цивільних справах, де відбувається використання доказової інформації в електронній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесуально-правовим аспектам судово-експертної діяльності та порядку використання висновків експертів у процесі судового доказування були присвячені наукові праці таких вчених як С.С. Бичкова, А.Г. Давтян, Ф.Д. Дадашева, Ю.М. Жуков, О.П. Клейнман, С.В. Курильов, В.В. Молчанов, О.А. Мохов, І.В. Решетнікова, Т.В. Сахнова, В.Г. Тихіня, М.К. Треушніков, В.Б. Федосєєв, Т.М. Федоренко, К.С. Юдельсон.

Питання судової комп'ютерно-технічної експертизи здебільшого досліджувалися науковцями, які працюють у галузі кримінального права та процесу, а проблематика використання висновків судової комп'ютерно-технічної експертизи у цивільних справах залишається поза увагою вчених, що й зумовлює актуальність теми даного дослідження.

Мета статті – визначити поняття, предмет та об'єктів судової комп'ютерно-технічної експертизи, а також встановити особливості використання її результатів у процесі розгляду та вирішення цивільних справ.

Виклад основного матеріалу.

Комп'ютерно-технічна експертиза є різновидом інженерно-технічної експертизи та може здійснюватися як фахівцями державних науково-дослідних установ судових експертиз, так і фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, однак мають свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта та можуть здійснювати судово-експертну діяльність по відповідній експертній спеціальності.

Характеризуючи певний вид судової експертизи науковці насамперед аналізують її предмет, об'єкт (об'єкти) і завдання. О.М. Полупанов зазначає, що предметом судової експертизи є фактичні дані, які необхідно встановити у конкретній справі із застосуванням спеціальних знань у формі судової експертизи. Предмет конкретної судової експертизи визначається питаннями, що виносять на вирішення експерта [1, с. 74].

На думку О.М. Шрамко, предметом конкретної судової експертизи є факти і дані, пов'язані з досліджуваним питанням і які

вимагають оцінки експерта [2, с. 176]. З точки зору авторського колективу навчального посібника «Основи судової експертизи» предмет судової експертизи – це фактичні дані та обставини справи (провадження), встановлювані судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) при дослідженні матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення завдань судової експертизи [3, с. 24]. Отже, під предметом судової експертизи фахівці розуміють або лише фактичні дані, або як фактичні дані так і факти (обставини), які необхідно встановити у конкретній справі за допомогою експертного дослідження.

Не суперечить такому підходу й точка зору авторів, які під предметом судової експертизи розуміють інформацію, відображену у матеріальних носіях, які представлені у вигляді об'єктів дослідження, здійснюваного на основі відповідних спеціальних знань для вирішення діагностичних, кваліфікаційних, ідентифікаційних експертних завдань, конкретизованих питаннями, що поставлені перед експертом, а також застосовувати для цього методи й експертні методики [4, с. 71; 5, с. 159]. Адже фактичні дані – це ніщо інше як інформація про обставини судової справи.

Аналізуючи предмет судової комп'ютерно-технічної експертизи, деякі науковці називають як такий предмет факти й обставини, що встановлюються на основі дослідження закономірностей роботи й експлуатації комп'ютерних засобів, які забезпечують реалізацію інформаційних процесів, що зафіксовані в матеріалах кримінального провадження [6, с. 141; 7, с. 118–119]. Тобто вчені відносять до предмета судової комп'ютерно-технічної експертизи лише факти (обставини) справи.

Загалом з погляду експертної практики предмет судової експертизи визначається з огляду на мету експертного дослідження. Можна цілковито погодитись із О.М. Полупановим у тому, що в понятті предмета судової експертизи як практичної діяльності відображається єдність процесуального і гносеологічного аспектів [1, с. 73]. Тобто

судова експертиза – це дослідження, яке здійснюється фахівцями у певній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла для отримання нового знання про обставини судової справи. Кожне окреме експертне дослідження здійснюється в рамках тих питань, які поставлені перед експертом. Результат такого дослідження має відповідне процесуальне оформлення та в подальшому використовується в суді у встановленому процесуальному порядку.

У зв'язку з цим предмет кожної окремої судової експертизи має наступні характеристики:

1. Предметом судової експертизи є фактичні дані, які мають бути встановлені внаслідок проведення експертного дослідження об'єктів судової експертизи.

2. Межі предмета кожного окремого експертного дослідження окреслюється колом питань, поставлених перед експертом.

Таким чином предметом судової комп'ютерно-технічної експертизи є фактичні дані, які підлягають встановленню внаслідок експертного дослідження технічних пристроїв – носіїв електронної інформації та/або програмних продуктів у межах питань, винесених на розгляд експерта.

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом при призначенні судової комп'ютерно-технічної експертизи, зазначений у п. 13.2 Розділу II Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5. У кожній конкретній справі коло питань, що мають бути поставлені перед експертом, залежить від предмета доказування.

Об'єкт судової експертизи це матеріальний носій інформації, який піддається експертному дослідженню. Особливістю такого об'єкта є те, що отримати необхідну інформацію можна лише із застосуванням спеціальних знань. Об'єктами судової експертизи можуть бути будь-які матеріальні об'єкти, біологічні організми, матеріали, речовини, які піддаються експертному дослідженню для встановлення обставин справи. Об'єктами судової комп'ю-

терно-технічної експертизи можуть бути технічні пристрої (комп'ютери та системні блоки, периферійні пристрої, портативні електронні пристрої, інші носії електронної інформації) та/або програмні продукти.

Існування двох досить різних об'єктів експертизи призвело до поступового формування двох напрямів експертних досліджень в межах судової комп'ютерно-технічної експертизи: «Експертиза комп'ютерної техніки» та «Експертиза програмних засобів», які мають окремі предмети та об'єкти досліджень, різні завдання. Оскільки комп'ютерна техніка та програмні продукти сьогодні використовується в усіх сферах діяльності людини, експерти в галузі комп'ютерно-технічної експертизи часто беруть участь у комплексних експертних дослідженнях за участю спеціалістів інших експертних спеціальностей [8, с. 126–127].

Необхідно зауважити, що нині експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів належить до однієї експертної спеціальності, а тому існування цих двох різних напрямів не призводить до необхідності призначення комплексної експертизи у випадках, якщо для встановлення обставин справи необхідно дослідити одночасно і технічний пристрій, і програмний продукт. Тому якщо є необхідність залучення для проведення експертизи кількох вузькоспеціалізованих фахівців (наприклад, один фахівець по комп'ютерній техніці, інший – по програмних продуктах) проводиться комісійна експертиза. Однак час від часу в судовій практиці все ж виникає необхідність проведення комплексних експертів із залученням, крім фахівців у сфері експертних досліджень комп'ютерної техніки і програмних продуктів, також експертів у сфері телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів (для встановлення обставин справи, пов'язаних із поширенням інформації в мережі Інтернет) [9]; фахівців для проведення експертизи об'єктів інтелектуальної власності (для встановлення обставин справи, пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності у зв'язку з використанням програмної продукції чи поширенням даних у мережі Інтернет) [10; 11]; фахівців у сфері проведення трасологіч-

них експертних досліджень (для встановлення характеру пошкодження електронних пристроїв) [12].

Поняття предмета і об'єктів судової експертизи є основою для визначення відповідних експертних завдань [13, с. 130]. До основних завдань експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів належать:

1) встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів;

2) встановлення обставин, пов'язаних із використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;

3) виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;

4) встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку (п. 13.1 Розділу II Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів і експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) [14].

Підставою для проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи в цивільній справі може бути як ухвала суду про її призначення, так і договір, укладений з експертом чи експертною установою (ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу») [15]. Суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов:

1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності [16].

Вирішуючи питання про те, чи самостійно укласти договір з експертом, чи звертатися з відповідним клопотанням до суду, необхідно враховувати, що основним принципом при проведенні судової комп'ютерно-технічної експертизи, як зазначається у науковій літературі, є принцип незмінності речових доказів, тобто інфор-

мація на наданому на дослідженні носіїві не повинна бути змінена [6, с. 142]. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про судову експертизу» під час проведення судових експертиз (обстежень і досліджень) об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише у тій мірі, в якій це необхідно для дослідження [15].

Варто пам'ятати, що відповідно до ч. 4 ст. 108 ЦПК якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей:

1) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою;

2) залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про наслідки проведення експертного дослідження, передбачені цим Кодексом, та одержати письмовий дозвіл на його проведення [16].

При цьому відповідно до ч. 4 ст. 106 ЦПК висновок експерта, складений за результатами експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи або змінено його властивості, до розгляду судом не приймається, крім випадків, коли особа, яка його подає, доведе можливість проведення додаткової та повторної експертизи з питань, досліджених у висновку експерта [16]. У зв'язку з цим, якщо комп'ютерно-технічна експертиза проводиться на замовлення учасника справи (наприклад, на замовлення позивача перед зверненням до суду), такий учасник справи повинен переконатися, що внаслідок проведення експертного дослідження електронні дані не зазнають змін. У протилежному випадку краще відмовитись від самостійного замовлення експертизи та звернутися до суду з клопотанням про призначення цієї експертизи.

Окремо варто зупинитися на відмінностях між висновками судової комп'ютерно-технічної експертизи та так званими експертними висновками, наданими департаментом «Центр компетенції» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес». Для цього необхідно звернути увагу на низку законодавчих положень, що регламентують судово-експертну діяльність в Україні.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом [15].

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» до проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом [15].

Як свідчить інформаційне повідомлення, розміщене на офіційному сайті Дочірнього підприємства «Центр компетенції адресного простору мережі Інтернет» Консорціуму «Український центр підтримки номерів і адрес», повноваження Центру компетенції адресного простору мережі Інтернет щодо видачі Експертних висновків підтверджуються Свідоцтвом про акредитацію, виданим Об'єднанням підприємств «Український мережевий інформаційний центр». Жодних даних про діяльність атестованих експертів немає.

Відповідно до ч. 7 ст. 102 ЦПК у висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків [16].

Вказаним вище ознакам експертні висновки Українського центру підтримки номерів і адрес не відповідають, тому їх не можна віднести до такого виду засобів доказування, як висновок експерта. Це не означає, що дані експертні висновки не

можуть бути використані в процесі судового доказування. За своєю процесуально-правовою природою вони є письмовими доказами, що випливає з положень п. 20 Порядку надання послуг з проведення фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет з видачею Експертних висновків, а також видачі довідок з відомостями про власників веб-сайтів / реєстрантів доменних імен або інформацією про їх встановлення, затвердженого 08 травня 2019 року Директором Об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр». Тому вони повинні досліджуватися та оцінюватися судом за правилами, встановленими для письмових доказів.

У судовій практиці трапляються випадки фіксування змісту веб-сторінок у мережі Інтернет як за допомогою висновків експерта (судової комп'ютерно-технічної експертизи) [17], так і з використанням експертних висновків Українського центру підтримки номерів і адрес [18]. При цьому з огляду на положення п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 № 8 сама лише наявність експертного висновку Українського центру підтримки номерів і адрес не може бути підставою для відмови у задоволенні клопотання сторони про призначення судової експертизи з відповідних питань.

Висновки і пропозиції. Судова комп'ютерно-технічна експертиза (експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів) – це здійснене на основі спеціальних знань дослідження технічних властивостей цифрового обладнання та/або програмного забезпечення з метою встановлення фактичних даних, що належать до обставин предмета доказування у судовій справі.

Предметом судової комп'ютерно-технічної експертизи є фактичні дані, які підлягають встановленню внаслідок експертного дослідження технічних пристроїв – носіїв електронної інформації та/або програмних продуктів, у межах питань, винесених на розгляд експерта. Об'єктами судової комп'ютерно-технічної експертизи можуть бути технічні пристрої (комп'ютери та системні блоки, периферійні пристрої,

портативні електронні пристрої, інші носії електронної інформації) та/або програмні продукти.

Експертні висновки Українського центру підтримки номерів і адрес, оформлені за результатами проведеної фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет, за своєю процесуально-правовою природою є письмовими доказами, а не висновками експерта.

Список використаної літератури:

1. Полупанов О.М. Предмет і завдання судової експертизи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 72–75.
2. Шрамко О.М. Сутність та особливості проведення судової оціночної експертизи. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5-6. С. 175–180.
3. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Х. : Право, 2016. 928 с.
4. Корухов Ю.Г. Словарь основных терминов судебных экспертиз. М. : Издательский центр ИПК РФЦСЭ, 2007. 120 с.
5. Корнійко С.М. Зміст та система експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій: проблеми визначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 158–162.
6. Карпінська Н., Крикунов О. Окремі питання проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному судочинстві. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1 (9). С. 140–144.
7. Експертизи у судочинстві України : науково-практичний посібник / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. К. : Юрінком Інтер, 2014. 504 с.
8. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / кол. авт. В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, Г.К. Авдєєва та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька, В.А. Журавля. Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2017. 260 с.
9. Заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 02 червня 2017 року у справі № 753/23903/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67993468>.
10. Постанова Львівського апеляційного суду від 12 жовтня 2020 року у справі № 1309/3808/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92606658>.
11. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 27 лютого 2017 року у справі № 757/27103/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65206827>.
12. Рішення Балаклійського районного суду Харківської області від 01.10.2018 у справі № 610/2056/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76978547>.
13. Кузнецов О.Г. Предмет, объект и задача судебной экспертизы. *Вестник КРСУ*. 2008. Том 8. № 3. С. 126–133.
14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715.
15. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
16. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
17. Рішення Кузнецовського міського суду Рівненської області від 07 лютого 2018 року у справі № 556/1591/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72134043>.
18. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 27 травня 2020 року у справі № 522/10530/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89689899>.

Chvankin S. Computer-technical examination in civil judicial proceedings

In this scientific article, based on the analysis of the approaches available in legal science to determine the subject of forensic examination, the subject of forensic computer examination is established, the objects of expert research of this type of examination are outlined and the tasks of computer examination are indicated. The subject of forensic computer-technical examination is characterized, which includes factual data to be established as a result of expert examination of technical devices – electronic media and/or software products, within the issues submitted to the expert.

As a result of studying the essential characteristics of forensic computer-technical examination, such as subject, objects and tasks, as well as an indicative list of questions that are usually asked to experts, the definition of forensic computer-technical examination and formulated features of its results in the process of consideration and resolution of civil cases. The existing judicial practice in civil cases on the use of expert opinions provided by the results of computer-technical expert research in the process of judicial evidence is analyzed.

Based on the analysis of the provisions of the current legislation governing forensic activity in Ukraine and judicial practice, the grounds for conducting a forensic computer examination in a civil case such as a court decision on its appointment and a contract concluded between a party to the trial and the expert or expert institution. Recommendations are formulated to address the issue of in which cases it is advisable for the party to enter into a contract with an expert, and in which to apply to the court.

The differences between the expert's conclusions obtained as a result of forensic computer technical examination and the expert opinions provided by the Competence Center Department of the Ukrainian Number and Address Support Consortium based on the results of recording and researching the content of web pages on the Internet are named. It is substantiated that the mere presence of an expert opinion of the Ukrainian Center for Support of Numbers and Addresses cannot be a ground for refusing to satisfy a party's request for a forensic examination on relevant issues.

Key words: *justice, civil proceedings, digital forensic, expert activity, court evidence, electronic evidence, forensic examination.*